

OSMANLI HUKUKUNDA ESNAF GEDIĐİ

Artisan Gedik in Ottoman Law

Nuran KOYUNCU*

Giriş

Bu çalışmada gediğın hukuk tarihindeki gelişimine kısa bir göz atıldıktan sonra Osmanlı uygulamasında yaygın olarak kullanıldığı esnaf sistemindeki inhisarilik veya imtiyaz anlamı üzerinde durulması hedeflenmektedir.

İslam hukukunda gedik, temel olarak bir tasarruf hakkını, bir sınırlı aynı hakkı ifade etmektedir. Osmanlı uygulamasında ise gedik, daha ziyade esnaf kesiminde sahip olunan bir imtiyaz veya ayrıcalığa karşılık gelmiş, esnaflar arasında inhisar usulünün kabulü ile İslam hukukundaki “tasarruf hakkı” anlamının dışına çıkmıştır. Dolayısıyla hukuki bir terim olarak gedik, 18. Yüzyılda Osmanlı Devleti’ndeki inhisarilik anlamını kazanıncaya kadar bilinen ve uygulanan bir kurumdu.

Osmanlı Devleti’nde gedik aynı zamanda askeri alanda tanınan bir ayrıcalıktır. Gedik, bu alanda kullanıldığında askerlere tevcih edilen bir imtiyazı veya rütbeyi ifade etmiştir. Yeniçeri gediği veya yayabaşı gediği şeklinde de isimlendirilen bu gedikler belirli bir bölgede görevlendirilen veya belirli bir hizmet için istihdam edilen askerlere tevcih edilmiştir. Gediğın hukuki ve iktisadi anlamından ayrı olarak bir de saray içerisinde idari bir rütbeyi ifade ettiği görülmektedir.

---

* Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Hukuk Tarihi Anabilim Dalı, nkoyuncu@konya.edu.tr.

Osmanlı Devleti'nde esnafla ilgili iktisadî ve hukukî gelişmeler izlendiğinde ise gediklerin esnaf sisteminin gelişimine uygun olarak iktisadî ve hukukî haklar içeren önemli bir müessesese olarak ihdas edildiği anlaşılmaktadır. İktisadi açıdan gedik bir esnaf ya da zanaatkârlığın belirli bir yerde, belli sayıda dükkân tarafından icra edilebilmesi anlamını taşır. Esnaf elindeki gediği, rehin edebilmekte ve tüccardan veresiye aldığı mala karşılık gösterilebilmekteydi. Dolayısıyla gedikler esnaf için yeni bir kredi müessesesi oluşturmuş durumdaydı. Diğer yandan oluşturulan gedik hukuku çerçevesinde gediklerin alınmasının, satılmasının, miras olarak kalmasının mümkün olması rekabet açısından da olumlu gelişmeler sağlamıştır¹. Loncanın verdiği ruhsat üzere dükkân açabilme yetkisine kavuşan meslek erbabının dükkân için yapacağı kira sözleşmesi normal kira akdinden kiralayanın kiracıyı seçme hakkının bulunmayışı, uzun süreli oluşu ve gedik hakkının varislere geçebilme gibi özellikleriyle ayrılmaktadır.

Osmanlı hukukunda istisnai olarak meşruiyeti kabul edilen gedik usulü, ticarete inhisar usulünün 1853 yılında kaldırılmasıyla imtiyaz ve ruhsat anlamını kaybetmiştir. Bu tarihten sonra eskiden olduğu gibi tasarruf hakkı olarak kabul edilmiştir. 1861 tarihli Gedik Nizamnamesi ile de bazı sınırlamalara tabi tutulan gedik hakkı, 1913 yılında “gediklerin ilgasına ilişkin kanun-u muvakkat” ile tasfiye sürecine girmiştir².

I. Terim Olarak Gedik

Sözlükte eksik kusur, yıkık yer, çatlak veya aralık anlamlarına gelen gedik³, terim olarak ise Osmanlı Devleti'nin askeri, idari, mali ve hukuki alanlarında birbirinden farklı anlamlarda kullanıldığı görülmektedir⁴.

¹ Ahmet KALA, “Osmanlı Esnafı ve Sanayisi Üzerine Yapılan Çalışmalarla İlgili Genel Bir Değerlendirme”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.1, Sy. 1, İstanbul, 2003, s. 250.

² Ahmet AKGÜNDÜZ, “Gedik”, *TDVİA*, C. 13, 1996, s. 542.

³ Ali Himmet BERKİ, “Hukuk Esaslarına Uymayan Müesseseler Gedik”, *Adalet Dergisi*, Yıl: 54, 1963, s. 1159; TDK, *Türkçe Sözlük*, www.tdk.gov.tr, erişim 10.01.2016.

⁴ Abdülkadir BULUŞ, “GEDİK”, *Ahilik Ansiklopedisi*, C. I, Ankara, 2014, s. 423; AKGÜNDÜZ, *Gedik*, s. 542.

Bunlardan birincisi gediğin Osmanlı Devleti'nde askeri alanda tanınan bir ayrıcalığı ve rütbeyi ifade etmesidir. Bununla ilgili hususi gedik defterleri tutulmuş ve gedik tevcihleri yapılmıştır⁵. Askeri alanda yeniçeri veya yayabaşı gediği şeklinde de isimlendirilen bu gedikler belirli bir bölgede görevlendirilen veya belirli bir hizmet için istihdam edilen askerlere tevcih edilmiştir⁶. Zamanla mahlul hale gelen bu gedikler yerli taifeye verilmiş böylece bu tür gediklerin sivil halka geçiş süreci başlamıştır⁷. Askeri alanda kullanılan bu gediğin hisar gediği⁸, kale mustahfiz gediği ve topçu gediği gibi çeşitleri de bulunmaktadır⁹. Tımar gediklerinin en önemli özelliği cebelü ile mükellef olmamalarıydı¹⁰. Ayrıca gedikli tımarların her padişah değişikliğinde beratlarının yenilenmesi gerekiyordu¹¹. Bu türüyle tımar statüsünü andıran gediğin, tımandan ancak hizmeti bulunanlara ya da yarar sağlayanlara kısaca hak edenlere tevcih edilebilmesi yönüyle ayrılmaktadır¹². Topçu gediklerinin imtihan ile dağıtılması bu hususu doğrulamaktadır¹³. Diğer taraftan yarar göstermeyenlerin ya da

⁵ Ahmet AKGÜNDÜZ, "Osmanlı Hukukunda Gedik Hakkının Menşei ve Gedik Hakkıyla İlgili Ebüssuud'un Bir Risalesi", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Şubat 1987, s. 150.

⁶ http://www.devletarsivleri.gov.tr/assets/content/Yayinlar/osmanli-arsivi-yayinlar/12_nolu_muhimme_2.pdf, madde 915, 918.923.

⁷ http://www.devletarsivleri.gov.tr/assets/content/Yayinlar/osmanli-arsivi-yayinlar/12_nolu_muhimme_2.pdf, madde 1008.

⁸ http://www.devletarsivleri.gov.tr/assets/content/Yayinlar/osmanli-arsivi-yayinlar/12_nolu_muhimme_2.pdf, madde, 1014.

⁹ http://www.devletarsivleri.gov.tr/assets/content/Yayinlar/osmanli-arsivi-yayinlar/12_nolu_muhimme_2.pdf, madde, 1012.

¹⁰ Midhat SERTOĞLU, **Osmanlı Tarih Lûgati**, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1986, s. 121.

¹¹ Baki ÇAKIR, **Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)**, İstanbul, Kitapevi, 2003, s. 167.

¹² "...İmdi; gedük tımâr gibi olmayup yarar olanlara arz olunmak lâzım olmağın buyurdum ki:Vusûl buldukda, bu makûle mahlûl gedük vâkı' oldukda gedükleri bozmayup yarar Rûm yiğitlerine arz eylesin." Erişim:http://www.devletarsivleri.gov.tr/assets/content/Yayinlar/osmanli-arsivi-yayinlar/12_nolu_muhimme_2.pdf, madde 1055; düklerin hıdmete kâdir âhar kimesneye virüp istihdâm eylesin,http://www.devletarsivleri.gov.tr/assets/content/Yayinlar/osmanli-arsivi-yayinlar/7_nolu_muhimme_3.pdf, madde 2016.

¹³ http://www.devletarsivleri.gov.tr/assets/content/Yayinlar/osmanli-arsivi-yayinlar/12_nolu_muhimme_2.pdf, madde 1098, 1127.

savaşmaya gücü olmayanların gedikleri de ellerinden alınabiliyordu¹⁴. Nitelik olarak gediği hak etmenin yanında yaşı küçüklere, Müslüman olmayanlara da gedik tevcih edilmesi uygun görülmezdi¹⁵. Bu şekilde devletin gediğin kimlere tevcih edileceği konusunda müdahalelerde bulunabildiği görülmektedir. Örneğin kul gediklerinin Araplara ve yerlilere verilmesi istenmeyip sadece işe yarar Türkistan ve Kürdistan yiğitleriyle Rum ademlerine verilmesi konusunda Beylerbeyi'ne uyarılar yapılmıştır¹⁶. Bağdat beylerbeyine yapılan bir başka uyarıda ise boşalan gediklerin verileceği kimselerin, askeri kesimden olmasa da harbe ve kılıca yarar yiğitler olması istenmiş, hizmete gücü yetmeyecekler ve Kürd taifesine verilmemesi emredilmiştir¹⁷. Şam beylerbeyine yazılan hükümde ise mazul beylerbeyi döneminde kazanılmış olan gedik haklarının görmezden gelinmemesi ve korunması istenmiştir¹⁸. Dolayısıyla tumar da olduğu gibi gedik tumarlarının tevcihinde de söz sahibi olan beylerbeyi, merkezin bu konudaki denetiminin önemli bir aracı konumunda olmuştur. Aynı zamanda bu tür gediklerin tevcih ve geri alınmasında beylerbeyi gibi sancakbeyleri de yetkiliydi. Diğer taraftan merkezin bunca sıkı kontrole rağmen gedik tevcihinde hak edenin veya hizmeti yerine getirebilecek yeteneğin tespitinde esas olarak bu yerel birimlerin etkili olduğu görülmektedir¹⁹. Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla zaman zaman gedik tevcihiyle ilgili uygulamada karşılaşılan sahte mühür ve evraklarla yapılan usulsüzlükler merkez birimlerinin müdahalesiyle düzeltilmeye çalışıl-

¹⁴ http://www.devletarsivleri.gov.tr/assets/content/Yayinlar/osmanli-arsivi-yayinlar/12_nolu_muhimme_2.pdf, madde 1177.

¹⁵ “Göresin; vâkı’ ise ol asıl İslâm’ı nâ-ma’lûm kimesnelere ve sekiz-tokuz yaşında oğlanlara bilâ-emr gedük virilmiş ise anun gibilerün gedüğü kal’a-i mezbûrede irişmiş kul-oğullarına ve sâyir ma’zûl olan müstehuklara tevcih idüp lâzimu’l-arz olanı yazup bildüresin.” www.devletarsivleri.gov.tr/assets/content/Yayinlar/osmanli-arsivi-yayinlar/7_nolu_muhimme_3.pdf madde 2149.

¹⁶ http://www.devletarsivleri.gov.tr/assets/content/Yayinlar/osmanli-arsivi-yayinlar/5_nolu_muhimme/, madde 65.

¹⁷ <http://www.devletarsivleri.gov.tr/assets/content/Yayinlar/osmanli-arsivi-yayinlar/6%20NUMARALI%20M%C3%9CH%C4%B0MME.pdf>, madde 63.

¹⁸ www.devletarsivleri.gov.tr/assets/content/Yayinlar/osmanli-arsivi-yayinlar/6_NUMARALI_MÜHİMME.pdf, madde 128.

¹⁹ www.devletarsivleri.gov.tr/assets/content/Yayinlar/osmanli-arsivi-yayinlar/6_NUMARALI_MÜHİMME.pdf, madde 184.

mıştır²⁰. Genel kaideye uygun olarak halkın yöneticiler ile ilgili şikâyeti merkeze ulaştığında gerekli uyarılar bölge kadıları vasıtasıyla yapılmış, söz konusu şikâyetler itinayla incelenip aslı olup olmadığı araştırılarak gerekli tedbirler alınmıştır²¹.

Gedik adının yoğun olarak kullanıldığı ikinci alan Osmanlı sarayıdır. Gedik burada saray görevlileri arasındaki rütbeyi veya kıdemi ifade etmektedir. Osmanlı sarayında idari memur ve hizmetlilerin reisine gedikli denilmekteydi²². Enderun katmanlarında belirli kişilere verilen bu rütbe ayrıca saray hizmetlileri arasında müteferrika ünvanlı hizmetlilerin önemli bir kısmını oluştururdu. Aynı şekilde padişahın koruma görevinde bulunan solaklar gedikli statüsündeydi. Haremdeki kıdemli cariyelere gedikli cariye deniliyordu²³. Saray görevlileri dışında gediğin önemli bir rütbeyi işaret ettiği alanlar da bulunmaktaydı. Örneğin Divan-ı hümayun çavuşlarının kıdemlileri “gedikli divan çavuşu” unvanını taşırdı. Kısacası bu terim Osmanlı Devleti’nde genel olarak kadrolu olan görevlileri veya bir makam veya mevkii uzun süre dolduran kişileri karşılamaktaydı²⁴.

Son olarak gedik daha yaygın olarak hukuki ve iktisadi bir terim olarak kullanılmıştır. Bu bildiride gediğin hukuki temellerine kısaca göz atıldıktan sonra Osmanlı Devleti’nde 18 yüzyıla gelindiğinde esnaflar arasında kullanıldığı inhisarilik veya imtiyaz usulü anlamı üzerinde durulmuştur.

²⁰ http://www.devletarsivleri.gov.tr/assets/content/Yayinlar/osmanli-arsivi-yayinlar/5_nolu_muhimme_ozet_indeks.pdf.

²¹ “Dergâh-ı Mu’allâm çavuşlarından ( )zide kadruhüvarıcağ, bu husûsı onat vechile dikkat ü ihtimâm ile hak üzere teftişü tefahhus kulup göresiz; fi’l-vâkı’ arzoluñduğı üzere mezkûrlarun gedüklerin ağalarınun haberi yoğiken ve hıdemât-ı lâzımelerin edâ iderler iken bilâ-sebeb âhara ve kendü âdemlerine ve akçasın alduğı kimesnelere virmişmüdü, niçedür, yohsa gedükleri alınanlarun her birinün bir sebebi olup müstehıkk-ı azl iken âhara virilmekle mi şirret iderler; tamâm vâkıf u muttali’ olup gavrine irişüp dahı sıhhati ve vukû’ı üzere hakikat-i hâli ale’t-tafsıl yazup bildüresiz. Ammâ; bir cânibe meyl ü muhâbâdan ve hilâf-ı vâkı’ kazıyye arzoluñmaktan ziyâde hazer idüp tamâm hak üzere olasız.” http://www.devletarsivleri.gov.tr/assets/content/Yayinlar/osmanli-arsivi-yayinlar/6_NUMARALI_Muhimme.pdf, madde 119.

²² AKGÜNDÜZ, **Ebüsuud’un Bir Risalesi**, s. 150; BULUŞ, **Gedik**, s. 423.

²³ SERTOĞLU, **Lûgat**, s. 121.

²⁴ Abdülkadir ÖZCAN, “Gedikli”, **TDVİA**, C. 13, s. 548; Ziya KARAMURSAL, **Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler**, Ankara, TTK, 1989, s. 132; SERTOĞLU, **Lûgat**, s. 121.

II. Gedik Kurumunun Hukuki Temeli

İslam hukukunda gedik, temel olarak tasarruf hakkını, bir sınırlı aynı hakkı ifade etmektedir. Osmanlı uygulamasında ise gedik, esnaflar arasında inhisar usulünün kabulü ile İslam hukukundaki tasarruf hakkı anlamının dışına çıkmıştır. Dolayısıyla hukuki bir terim olarak gedik hakkı 18. Yüzyılda Osmanlı Devleti'ndeki inhisarilik anlamını kazanıncaya kadar sınırlı aynı bir hak şeklinde bilinen ve uygulanan bir kurumdu ve temelini de İslam hukukundaki «sükna», «girdar» ve-ya «hulüv» denilen tasarruf hakları teşkil etmekteydi²⁵.

Girdar, “*mukâtaalı vakıf arazi yahut mîrî arazi üzerinde bu arazinin mutasarrıfı tarafından meydana getirilen ve sahibine “hakk-ı karâr” veren mülk bina, ağaç ve benzeri şeylere*” denir. Ebussuud girdarın sükna ile aynı anlama geldiğini ifade etmiştir. Hulüv ise daha çok Mısır'da görülen bir uygulamadır ve gediğe benzeyen bir tasarruf şeklidir ve “*bir gayri menkûlün rakabesi üzerinde, o akar lehine tamir veya başka bir maksatla verilen belli bir meblağ para karşılığında mâlik olunan mücerret menfaat yani intifa hakkı*” şeklinde tanımlanmıştır²⁶.

Gediğin esnaflar arasında kullanımından önceki evrede Osmanlı uygulamasında görülen gedik hakkı, İslam hukukçularınca sükna olarak adlandırılmıştır. Nasıl ki arazi üzerindeki hakkı kararı tanınan bina ağaç gibi mülk aksama girdar adı verilmektedir aynı şekilde bina ve dükkânların içerisine yerleştirilen bir sanata mahsus gerekli alet ve edevata da sükna denilmiştir. Hukukçular bunun “*esnafın vakıf dükkânlarda mütevellinin izni ile ve karar şartıyla bina ettikleri raf, sandık, dolap gibi alet ve edevat*”

²⁵ “Oturma hakkı, Türk Medeni Kanunu'nun 823-825. maddelerinde düzenlenmiştir. Buna göre, bir binanın tamamında veya bir bölümünde, bir kişiye oturma hakkı veren, konut olarak ondan yararlanma hakkı veren bir irtifak hakkıdır. 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu'nun 823. Maddesi; Oturma hakkı, şahsın kişiliği ve kişisel ihtiyaçları nazara alınarak sadece o kişinin ihtiyaçlarını gidermek amacı ile onun lehine kurulabilen bir irtifak hakkıdır. Bu sebeple eşyaya bağlı olarak kurulamamaktadır.” J. G. AKİPEK, **Türk Eşya Hukuku (Sınırlı Aynı Haklar)**, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, Yayın No: 350, 1974, s. 116; A AYBAY / H. HATEMİ, **Eşya Hukuku Dersleri**, İstanbul, İUSBF Yay, 1981, s. 173; AKGÜNDÜZ, **Gedik**, s. 542.

²⁶ AKGÜNDÜZ, **Gedik**, s. 541.

olduğunu belirtirler²⁷. Sözlük anlamı “oturma” olan sükna, Hanefilere göre bir tür bağıştır ve mülkiyet, sahibine ait olup mesken bağışlananın elinde âriyet olarak kalmaktadır. Malikilere göre de sükna, bağışlanan şahsın ölümüne veya neslinin tükenmesine kadar tahsis edilmişse, bunlar ölünce sükna hakkı bağışlayan veya onun en yakın mirasçısına geri döner²⁸. Sükna sözlük anlamıyla daha çok İslam aile hukukunda kullanılmış ve kadının boşanması durumunda elde ettiği nafaka ve oturma hakkı bahsinde geçmiştir²⁹. Dolayısıyla sükna, esnaf ve sanatkârlar için kullanıldığı farklı bir anlam kazanarak, sözlük anlamının dışına çıkmıştır³⁰.

Gedik mutasarrıfı, gediğin bulunduğu gayrimenkulde hakkı kararı bulunan müstecirdir³¹. Mutasarrıf, ecrimisil ödediği müddetçe bina ve dükkânlar üzerinde sınırlı aynı bir hakkı mevcuttur³². Gedik denilen aletlerin bulunduğu yere gediğin mülkü, mülk sahibine verilen kiraya ise mülk kirası denilirdi. Mülk kirası iki ayrı ödemeden oluşmaktaydı. Birincisi gediğin talibine ihale ve tefvizinde, üzerinde bulunduğu gayrimenkulün malikine ödenen ve o yerin kıymetine yakın miktarda peşin alınan “gedik muaccesesi”dir. İkincisi ise “gedik müeccesesi” denilen ve yine gedik mülkünün sahibine her ay veya her sene ödenen miktardır³³.

Hukuk alanında sükna girdar veya hülûve bağlanan gediğin hukuکی temelini hakkı karar olduğu kabul edilmektedir. Buna göre bu hak, vucüb-u karar denilen ve bir akar üzerindeki bina ve ağaç gibi menkullerin sahibinin akar üzerinde sahip olduğu tasarruf hakkıdır. Öyle ki gayrimenkul üzerindeki bu tasarruf hakkı menkul sahibi dışında başka birine devredilememektedir³⁴.

²⁷ AKGÜNDÜZ, *Ebüssuud'un Bir Risalesi*, s. 153.

²⁸ Abdülkadir ŞENER, *İslam Hukukunda Hibe*, Ankara, AÜİFY, 1984, s. 65.

²⁹ Bkz. Hacı Mehmet GÜNAY, “Sükna”, *TDVİA*, C. 38, 2010, s. 48.

³⁰ AKGÜNDÜZ, *Ebüssuud'un Bir Risalesi*, s. 153.

³¹ ERDOĞAN Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2010, s. 157.

³² AKGÜNDÜZ, *Ebüssuud'un Bir Risalesi*, s. 153.

³³ ERDOĞAN, s. 157.

³⁴ AKGÜNDÜZ, *Ebüssuud'un Bir Risalesi*, s. 151.

Yukarıda izah ettiğimiz şekliyle öncelikle vakıf mülklerinde uygulanmaya başlanılan gedik hakkı 1555 yılında Ebussuud'un Kanuni Sultan Süleyman'a sunduğu risalesiyle resmîyet kazanmıştır. Ayrıca Ebussuud'un risalesinde daha önce gediğin mülkiyet konusu mal sayılamayacağı ve dolayısıyla mirasçılara intikal edemeyeceği yönündeki uygulama ilga edilerek gedik denilen alet ve edevatın gayrimenkul hükmünde menkul mal kabul edilmesini ve hakkı karar sebebiyle mülkiyet hükümlerinin bunlar için de geçerli olacağı müdafaa edilmiştir. Dolayısıyla gedik hakkının Osmanlı uygulamasındaki temeli esasen bu risale ile atılmış ve resmî hale getirilmiştir³⁵.

III. Esnaf Gediği

Gedik konusunda tarihi kaynaklarda iki tanım ön plana çıkmaktadır. Birincisi Süleyman Sudi'nin "*gedik denilen şey adeta bir inhisar veya bir imtiyaz demekten ibarettir ki sahiplerinin işleyeceği işi başkaları işlememek ve satacağı şeyi başkaları satmamak şartıyla taraf-ı hükümetden virilen senedin icray-ı ahkâmıdır*"³⁶. Diğer tanım Sıdkı'ya aittir. Buna göre "*evâilde usta çıkmaklığa ve âlât-ı sanâiye gedik nâmı verilmiş ise de gediği böyle ustalık hakkı veya âlât-ı sanâi diye ta'rif etmekden icray-ı sanat ve ticaret idebilmek selâhiyeti diye ta'rif eylemek daha münasip olur*"³⁷.

Yukarıdaki tanımlar gediğin daha ziyade inhisar anlamına vurgu yapmaktadır. Ancak bu anlamdaki gediğin, gediğin ortaya çıkmasından çok sonra Osmanlı esnaf düzeninde meydana gelen gelişime paralel olarak şekillendiği, bir zaruretin neticesinde ve bazı iktisadi nedenlerle oluşturulmuş bir müesseseye olduğu anlaşılmaktadır³⁸.

³⁵ AKGÜNDÜZ, *Ebüssuud'un Bir Risalesi*, s. 154.

³⁶ Osman Nuri ERGİN, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, İstanbul, İ.Büyük Şehir Yay,1995, C. 2, s. 652; Süleyman SUDİ, *Defter-i Muktesid*, İstanbul, 1307, C. 1, s. 96. (KALÂ, İstanbul Esnaf Birlikleri, s. 56'dan naklen)

³⁷ SIDKI, *Gedikler*, İstanbul, 1325, s. 20. (KALÂ, İstanbul Esnaf Birlikleri, s. 56'dan naklen); ERGİN, *Umûr-ı Belediye*, s.641.

³⁸ KALÂ, *Osmanlı Esnafı Değerlendirme*, s. 250; SERTOĞLU, *Lûgat*, s. 120.

A. Esnaf Gediğinin Gelişimi

Esnaf gediği günümüzde artık yer almasa da geçmişte henüz liberal iktisat anlayışının yerleşmediği bir dönemi temsil etmektedir. Bu dönemde devlet, herkesi kendi sınıfı içerisinde tutmak ve sınıflar arası geçişi önlemeyi hedeflemiştir³⁹. Böylece belirli bir dönemden sonra ticaret inhisara tabi tutulmuş ve ticaret yapacakların sayıları sınırlanmıştır. Yukarıda ifade edildiği üzere gediğin klasik dönemdeki alet ve edevat ve üzerinde bulunduğu mülk üzerindeki hakkı karar anlamına bu şekilde esnafın sanat ve ticaret yapabilme salahiyeti de eklenince hukuki esasları büyük ölçüde belirlenmiştir. Zira esnaf veya tüccarın sahip olduğu alet ve edevatı devir veya ferağı durumunda sanat ve ticaret yapabilme yetkisini de devretmiş oluyordu⁴⁰.

Osmanlı Devleti'nde esnaf ve zanaatkârlar lonca adı verilen bir teşkilatlanmaya sahipti⁴¹. Bu kurum ahilik kurumuna dayanmakla birlikte ondan oldukça farklı özelliklere sahipti⁴². Osmanlı egemenliğindeki Müslüman olmayan kesimin çoğalması, sanat dallarının çeşitlenmesi esnaflar arasındaki müslim-müslim olmayan ayrımını kaldırmış 17. Yüzyıldan itibaren gedik şeklindeki ortak çalışma alanlarını doğurmuştur⁴³. Her

³⁹ Halil İNALCIK, **Devlet-i Aliye**, İstanbul, T.İ.B Kültür Yay, 2009, s. 256.

⁴⁰ BERKİ, **Uymayan Müesseseler**, s. 1159.

⁴¹ "Ahiler Anadolu'nun iktisadi hayatını teşkilatlandıran gruplardır.", Ahmet TABAKOĞLU, "Osmanlı İçtimâî Yapısının Hatları", **Osmanlı 4 Toplum**, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 20; "Ahi teşkilatının Osmanlı Devleti esnaf ve sanatkârları üzerindeki etkileri XV. yüzyılın ortalarından sonra azalmıştır." Murat ŞEN, "Osmanlı Devleti'nde Sosyal Güvenlik: Ahi Birlikleri, Loncalar, Vakıflar", *Çimento İşveren Dergisi*, C. 16, Sy. 6, Kasım 2002, s. 27.

⁴² Kazıcı, "özellikle Fatih devrinden itibaren Ahilik siyasi bir güç olmaktan çıkarak esnaf birliklerinin idari işlerini düzenleyen bir teşkilat halini aldı. XVIII. yüzyıldan XX. yüzyıl başlarına kadar teşkilatın gedik(lonca) adını aldığı söyleniyorsa da 1824 tarihli Selanik ile ilgili bir arşiv belgesinde (BA, Cevdet-Zabtiye, nr. 266) ve Ahi Evran Zaviyesi'nden bahseden bir taktirde (BA, Cevdet-Belediye, nr. 5 I 50).ahi baba, ahilik, yiğitbaşı, üstatlık, kethüdalık gibi Ahiliğe ait terimlerin kullanılması bu ismin uzun süre devam ettiğini göstermektedir" demektedir. Ziya KAZICI, "Ahilik", **TDVİA**, C. 1, 1988, s. 540 vd.

⁴³ Neşet ÇAĞATAY, "Fütüvvetnameler nedir, niçin düzenlenmişlerdir?", **Makaleler ve İncelemeler**, Konya, Selçuk Üniversitesi Yay, 1983, s. 127 vd; bkz. Neşet ÇAĞATAY, "Fütüvvet –Ahi Müessesesinin Menşei Meselesi", **AÜHFD**, C. I, 1952, s. 59-84; ŞEN, **Sosyal Güvenlik**, s. 27.

loncanın başında asıl sorumlu ve otoritelerin muhatabı durumundaki kethüda, onun yardımcı olan ve iç işleriyle ilgilenen yiğitbaşı ve daha çok dinsel otorite olan şeyh bulunmaktaydı⁴⁴. Osmanlı Devleti'nde ticaret ve zanaatla uğraşmak belirli kurallara tabiydi. Kişiler istedikleri ticaret ve zanaat alanıyla uğraşamazlar ve istedikleri yerde veya biçimde çalışmazlardı. Her esnaf ve zanaat alanı belirli bir nizamla sahip olarak kendi içinde örgütlenmiş durumdaydı. Bu şekilde teşkilatlanan bir grubun, üretim faaliyetinde bulunabilmesi, faaliyet gösterdiği alanda aynı üretimi yapan veya aynı tekel haklarını daha önce elde etmiş başka bir esnaf birliğinin bulunmamasına bağlıydı. Uygulamada çıkabilecek karışıklıklar ise kadının müdahalesi ya da Divan-ı hümayuna yapılacak itirazlarla gideriliyordu⁴⁵. Yeni esnaf gruplarının kuruluşunda belirli bir nizamla sahip olma gerekliliği genellikle eski nizamların devam ettirilmesi şeklinde aşıyor, hiyerarşik yapılanması ise otoriteyi elinde tutacak kethüdanın seçimi veya merkez tarafından tayini yoluyla sağlanıyordu⁴⁶.

Lonca denilen bu yapılanmanın da kendine özgü gelenek ve kuralları bulunuyordu. Örneğin loncaya girmek için iş hayatına ilk olarak çıraklık ile başlanır, belirli bir tecrübe ve eğitimden sonra dükkân sahibi veya usta olunabilirdi⁴⁷. Dolayısıyla çeşitli meslekleri içine alan loncaların üyeleri usta, kalfa ve çırak olarak üç dereceye bölünmüşlerdi⁴⁸. Ancak yukarıda ifade ettiğimiz gibi dükkân sahibi veya usta olabilmek için sadece loncaya girmek belirli bir eğitimden geçmek de yeterli değildi. Belirli meslek mensuplarının o işle uğraşabilmesi gediğe sahip olmasına bağlıydı⁴⁹. Zaten esnaflar arasında tekel ve imtiyazı ifade eden gedik, bu hak

⁴⁴ Robert MANTRAN, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I**, (çev. Server Tanilli), İstanbul, Say Yay, 1991, s. 265.

⁴⁵ Selahattin BAYRAM, "Osmanlı Devleti'nde Ekonomik Hayatın Yerel Unsurları: Ahilik Teşkilatı ve Esnaf Loncaları", İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sy. 21, 2012, s. 107.

⁴⁶ Yücel ÖZKAYA, **XVIII. yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı**, Ankara, Aslımlar Matbaası, 1985, s. 209 vd.

⁴⁷ Ahmet TABAKOĞLU, "Türk Çalışma Hayatında Fütüvvet ve Ahilik Geleneği", İktisat Tarihi Toplu Makaleler I, İstanbul, Kitabevi, 2005, s. 344.

⁴⁸ MANTRAN, **Osmanlı İmparatorluğu**, s. 265.

⁴⁹ Coşkun ÜÇÖK - Ahmet MUMCU - Gülnihal BOZKURT, **Türk Hukuk Tarihi**, Ankara, Turhan Kitabevi, 2014, s. 283; Caner ARABACI, "Kefil", **Ahilik Ansiklopedisi**, C.

sahiplerinin işleyeceği ya da satacağı işi başkasının yapamaması anlamına geliyordu⁵⁰. Dolayısıyla gedik sahibi olmayanlar ehil olsa bile o işi icra etmeleri mümkün değildi⁵¹. Ancak zorunlu durumlarda gerçekten ihtiyaç olması halinde kendiliğinden açılan dükkânlar kapatılmaz onlar da kayda geçirilirdi⁵². Esasen gedik inhisar anlamını tam olarak kazanmadan önce de esnaf gelişigüzel dükkân açamazdı. Ancak zaman zaman nizamların çiğnenmesine engel olunamıyor ve bu şekilde bozulan düzenin düzeltilebilmesi için ihtiyaç duyulan alanlara kaydırmalar yapılabiliyor⁵³ veya belirli alanlarda fazla açılan dükkânların kapatılması emredilebiliyordu⁵⁴.

Ticaret veya sanat dükkân veya mağaza gibi belirli yerlerde icra edilebilirdi⁵⁵. Gedik sahibi de sanat veya ticaretini ancak buralarda yapabilir başka bir yerde yapması mümkün değildi⁵⁶. Bu konuda oldukça sıkı bir uygulamanın var olduğu hatta zaman zaman dükkân dışına çıkarak satış

II, Ankara, 2014, s. 59.

⁵⁰ BAYRAM, **Ekonomik Hayat**, s. 110; ARABACI, **Kefil**, s. 59.

⁵¹ “ehl-i hibreleri ma’rifetiyle bu husûsda olgeldüğü üzre amel idüp min-ba’d ligelene muhâlif ayak berberlerin bunların dükkânları yanında İş işletdürmeyüp oligelene muhâlif birbirlerinin şâgirdlerin ayartmayalar ve bi’l-cümle kadimden oligelene muhâlif i olduğına rızâ-yı erifüm yokdur. Ana göre mukayyed olup emrûme ve kadimden oligelene muhâlif bir ferde iş idtürmeyesin. Memnû’ olmayanları yazup arzuleyesin.” http://www.devletarsivleri.gov.tr/assets/content/Yayinlar/osmanli-arsivi-yayinlar/82_NOLU%20M%C3%9CH%C4%B0MME.pdf madde 154.

⁵² Ahmet TABAKOĞLU, “Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi”, İktisat Tarihi Toplu Makaleler I, İstanbul, Kitabevi, 2005, s. 138.

⁵³ Mübahat KÜTÜKOĞLU, “Sanayi”, **Osmanlı Devleti Tarihi**, İstanbul, Zaman Yay, 1999, C. 2, s. 610.

⁵⁴ “İstanbul kadısına hüküm ki istanbul muhtesibi mektub gönderüb istanbul’da çiçekçi dükkânı beş bab dükkân iken hâliyâ ikiyüzden ziyade dükkân olub dükkân sahipleri üç dört akçeye vakıyye sin satın aldıkları meyve sepetlere koyub sepedin yirmi beş ve otuzar akçeye satılub meyvenin muzayekasına baisedir deyu üslûbu sabık üzre beş bab dükkân ibka olunub maadası cümleten ref’olunmak recasına arz etmeğin vechi meşruh üzre olmak emir idüb büyürdüm ki... vardukda emrim üzre beş bab çiçekçi dükkânın ibka idüb maadasın cümleten ref idüb minbaad meyve ve çiçek satdırmıyasın. Fi 6 za 1003 (Ba hattı Pir Efendi)”, AHMET Refik, **Hicri On Birinci Asırda İstanbul Hayatı (1000-1100)**, İstanbul, 1931, s. 18-19.

⁵⁵ Havai gedikler her yerde aynı neviden olmak üzere icra edilebilirdi. BERKİ, **Uymayan Müesseseler**, s. 12.

⁵⁶ BERKİ, **Uymayan Müesseseler**, 1159.

yapmaya kalkışan esnafın uyarıldığı görülmektedir⁵⁷. Gediğin bu şekilde bulunduğu mekâna bağlılığı söz konusu olsa da gerektiğinde nakledilebilmesi mümkündür⁵⁸. İşin başka bir yere nakli ancak resmi şekilde ve senedi değiştirilerek yapılabilirdi. Tabii bu nakil, sadece aynı işin sürdürülmesi şartına bağlıydı. Gediğin başka bir sanat veya ticarete tebdili mümkün ise de bunun için muhakkak resmi olarak gediğin türünün değiştirilmesi gerekiyordu⁵⁹. Ayrıca bu durumda tahvil olunan gedik üstüne yeni gedik senedi verilirdi. Diğer taraftan işleri iyi gitmeyen alanlarda gedik sayısının azaltılması da mümkündür. Buna karşılık revaç gören ve gediğin mahallin ihtiyaçlarına yetiyecek miktarda olmadığı hallerde dışardan söz konusu sanata yönelenler olursa gedik senedi verilerek sanat ve ticaret icra etmesine izin verilirdi⁶⁰.

Vakıflar ile esnaflar arasındaki hukuki ilişkinin, amacı şehrin ihtiyaçlarını karşılamak mal ve hizmet üretmek olan vakıfların dükkânlarını esnaf kesimine kiralamasıyla ortaya çıktığı görülmektedir. Zira Osmanlı şehirlerinde, esnaf veya zanaatkârların atölye ve dükkânlarının mülkiyeti büyük oranda vakıfların elinde bulunuyordu⁶¹. Bu ilişki daha sonra esnaf kesimi lehine gelişti. Öyle ki tasarruf haklarının en geniş olan mülkiyete yaklaştı. Zaman içerisinde harap olan dükkânları kiralamak istemeyenler, mal sahibinin izniyle ve kendi paralarıyla dükkânı tamir ettirmeye başladılar. Ayrıca dükkânın içine icra edecekleri meslekle ilgili gedik adı verilen dolap, alet ve edevatını yerleştirerek bu haklarını sağlamlaştırıyorlardı.

⁵⁷ Esnafın sokaklarda dolaşmayıp satacakları şeyi dükkânlarında satmalarına dair. “İstanbul kadısına hüküm ki Mahrusei istanbulda şehir içinde gezen tablakârlar ve ağdacılar ve ketan ve sair zahair satanlar noksan üzere satub ve niceleri dahi dükkânları variken dükkânlarında beyi itmeyüb dermahzen eyledikleri ilâm olunmağın minbaad tablakârlar ve sair bu makule şehir içinde gezüb beyü şira edenler men’olunmak emir idüb büyürdüm ki... vardukda bu babda unat veçhile mukayyed olub bu makulelere bilkülliyye dükkânlarda nerhi ruzi üzere satdrub min baad emri şerifime muhalefet idenleri muhkem te’dib eyliyesin Fi 8 r 1002 (Ba hattı hümayun Haklarından geline deyu ferman olunmuşdur)”, AHMET Refik, s. 16-17.

⁵⁸ ERGİN, *Umûr-ı Belediye*, 642.

⁵⁹ BERKİ, *Uymayan Müesseseler*, s. 1159.

⁶⁰ ERGİN, *Umûr-ı Belediye*, s. 642.

⁶¹ Onur YILDIRIM, “Osmanlı Esnafında Uyum ve Dönüşüm: 1650-1826”, *Toplum ve Bilim*, Sy. 83, 1999, s. 146.

Aynı zamanda bu esnaf düşük bir kira bedeli ödeyerek vakfa ait dükkânı süresiz olarak kiralamış oluyordu⁶². İlk aşaması icare-i tavile ile başlayan sonrasında icareteynli vakıf usulü ile devam eden kiracılık uygulamaları esnaf kesiminin gelişiminde olumlu katkıları oldu⁶³. Böylece 17. Yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı esnaf teşkilatının en önemli gelişme aşamalarından olan esnaf gediklerinin doğuşu süreci başladı. Kısacası bir iş veya mesleğin bağımsız olarak icra edilebilmesi ve bu yetkinin kimlere verileceğine ilişkin düzenlemeler esnaf birliklerince bu tarihten itibaren yapılmaya başlandı⁶⁴. Bu şekilde, Ebussuud'un risalesinde⁶⁵ hukuki temelleri ortaya koyulan sükna hakkı ve yine Kanuni döneminde ortaya çıkan icareteyn adı verilen uzun süreli kiraya verme usulü ile esnaf tekel-lerinin gelişimi ve gedik hukukunun esasları şekillenmiş oldu. Zira esnafın icareteynli vakıflarda dükkânları ömür boyu tasarruf edilebilmesiyle süknadandan gelen alet ve edevatına ilişkin tasarruf imtiyazları birleştiğinde gedik kurumunun ilkeleri büyük ölçüde belirlenmişti⁶⁶. 18. Yüzyılda ticarette inhisar usulü kabul edilince, sanat ve esnaflık ruhsatı, öncelikle bu san'atları eskiden beri icra eden ve halen birçoğunun vakıf dükkânlarında kiracı olduğu gedik sahiplerine verilmiştir. San'at ve ticaret ruhsatı, bundan sonra gedik hakkı ile birlikte devredilmiş ve gedik hakkı sahipleri esnaf defterlerine resmî bir şekilde yazılmaya başlanmıştır. Böylece belli bir sanatın imtiyaz hakkını elde etmiş olan gedik sahibi, elindeki malzeme sayesinde gediğin bulunduğu gayrimenkulün de devamlı kiracısı sıfatı ile tasarruf hakkını elde etmiştir. Zira inhisar usulünün kabulünden sonra gedik haklarının çoğunluğu vakfedilmiş ve icâreteyne bağlanmıştır⁶⁷. Anlaşılacağı üzere gedik sahibinin tek imtiyazı araç ve malzemede de-ğildi, kiraladığı taşınmaz üzerinde de tasarruf hakkına sahip olmaktaydı. Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin kuruluşu ile birlikte vakıflara ait gedik

⁶² Nazif ÖZTÜRK, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Ankara, TDV Yay, 1995, s. 263.

⁶³ İcareteynli vakıflar için bkz. Mehmet Akif AYDIN, *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul, Beta Yay, 2014, s. 254 vd.

⁶⁴ Ahmet KAL'A, İstanbul Esnaf Birlikleri ve Nizamları I, İstanbul Külliyyatı VII, İstanbul, İA Merkezi Yay, 1998, s. 50-51.

⁶⁵ KAL'A, İstanbul Esnaf Birlikleri, s. 93-94.

⁶⁶ KAL'A, İstanbul Esnaf Birlikleri, s. 101-103.

⁶⁷ AKGÜNDÜZ, *Gedik*, s. 542

kayıtları bu nezaret nezdinde tutulan defterlere kaydedilmiştir⁶⁸. Aynı zamanda “temessük” şeklinde esnafa verilen gediklerin kontrolü de bu nezaret tarafından yürütülmüştür⁶⁹. Diğer taraftan nezaret zaman zaman muhtelif esnaf gediklerinde esas alınmak üzere muaccele ve müeccele icare miktarlarını belirleyici düzenlemeler de yapmıştır⁷⁰.

İktisadi açıdan esnaf ya da zanaatkarlığın belirli bir yerde belli sayıda dükkân tarafından icra edilebilmesi anlamına gelen gedik uygulamasının ortaya çıkışında farklı görüşler olmakla birlikte temel olarak bazı iktisadi nedenlerin etkili olduğu ileri sürülmektedir⁷¹. Her şeyden önce gediklerin bulunduğu yerde karar hakkı olması ticari bir itibar kazandırıyor. Gedik sahipleri gediğin sahip olduğu bu itibarla mal alabildikleri gibi gediklerini rehn göstererek eytam paralarından veya başka bir yerden borç para da alabiliyorlardı⁷². Özellikle gediğin rehn edilebilmesi ve tüccardan esnafın veresiye aldığı mala karşılık gösterilebilmesi esnaf kesimi için önemli bir kaynak oluşturuyordu. Bu durum aynı zamanda alacaklılar için de güvence sağlıyordu⁷³. Zira borçlarını ödemediği ölen veya iflas eden esnafın gedikleri esnaf kâhyası marifetiyle satılabiliyordu⁷⁴. Merkez birimler de alacaklarını gedik haczi yoluyla yapabiliyorlardı⁷⁵. Esnafın borçlu olması durumunda gediği bir nevi ipotekli mal statüsüne geçiyor,

⁶⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Evkaf Defterleri (EV.d.), Nu. 9455; BOA, EV.d., Nu. 10178; Nezaretin kuruluşundan kısa bir süre sonra iş hacminin genişlemesi sebebiyle eklenen daireler arasında Mülhakât gedikleri kâtipliği de bulunmaktadır. İbn’ül Emin Mahmut Kemal- Hüsametdin Hüseyin, “Efkaf-ı Hümayun Nezaretinin Kuruluş Tarihi ve Nazırların Hal Tercümelere 2”, (sad: Nazif ÖZTÜRK), **Vakıflar Dergisi**, Sy. 16, Ankara, 1982, s. 32.

⁶⁹ BOA, EV.d, Nu. 37943; BOA, Hatt-ı Hümayun (HAT), Nu. 544-26935, 9 Mayıs 1834, (29/Z /1249 Hicri).

⁷⁰ BOA, EV.d., Nu. 39896.

⁷¹ Gabriel Bear bu uygulamanın yukarıdan yani Devlet tarafından uygulamaya sokulduğunu iddia etmektedir. Böylece belirli alanda uzmanlaşmış ustaların hakları güvence altına alınacaktı. Faroghi ise birbirinden farklı nedenler üzerinde durmaktadır: Birincisi sabit kurallara duyulan ihtiyaç ikincisi ise kalfa sayılarının artması ve baskıları üçüncüsü ise iktisadi nedenlerdir. YILDIRIM, **Uyum ve Dönüşüm**, s. 163-164.

⁷² BERKİ, **Uymayan Müesseseler**, s. 1160; KÜTÜKOĞLU, **Osmanlı Devleti**, s. 611.

⁷³ KALA, **Osmanlı Esnafı Değerlendirme**, s. 250.

⁷⁴ BERKİ, **Uymayan Müesseseler**, s. 1161; KÜTÜKOĞLU, **Osmanlı Devleti**, s. 611.

⁷⁵ BOA, Maliyeden Müdevver Defterler, (MAD.d), Nu. 10136.

gerektiğinde satılıp paraya çevrilebilmesi mümkün olabiliyordu⁷⁶. Diğer yandan gedik sisteminin, gediklerin alınması, satılması, miras olarak bırakılabilmesi gibi hususları içermesi, rekabet açısından da olumlu katkılar sağlamıştır⁷⁷.

Esnaf gediği nâzıralar, kethüdalar, ihtiyar ustalarından oluşan bir heyet tarafından veriliyordu⁷⁸. Aynı zamanda marifet-i şer ile gerçekleşen bu tayinlerin kadılar vasıtasıyla merkeze bildirimlerinin yapıldığı anlaşılmaktadır⁷⁹. Gedik ile ilgili kayıtların tutulması ve merkeze bildiriyle ilgili kadılar tarafından üstlenilen bu rol uzun süre devam ettirilmiştir⁸⁰. Gediğin satımının veya ferağının dolayısıyla el değiştirmesinin mümkün olması sebebiyle mevcut düzenin bozulması ihtimaline karşı dükkân gediklerinin ihtisap defterlerine kaydedilerek belirli bir miktar harç alınması ve ellerine tezkire verilmesi uygulamasına geçilmiştir⁸¹.

Uygulamada gedik tevcihi ile ilgili hukuki esasların tam olarak yerleşmesine kadar zaman zaman söz konusu tevcih yetkisinin kime ait olduğu konusunda kethüda ile ilgili esnaf biriminin başındaki diğer kişiler arasında yetki çatışmaları yaşanmıştır⁸². Gedik tevcihi daha sonra Maliye Nezareti'nin Baş muhasebe birimlerinde beraat ve nişan tevdi usulüyle yapılmaya başlandı⁸³. Ustalık hakkı verme yetkisinin esnaf birliklerine tanınmasıyla birlikte gedik hakkı, esnaf birliklerinin uygulamalarının bir nizama bağlanması ve devletin de bu nizama onaylamasıyla belirli bir düzene kavuşmuş oldu. Buna göre örneğin bir kasap ustası öldüğünde tasarrufundaki dükkân gediği nazırlar olan yeniçeri ağası, kethüdaları ve ihtiyar ustaları tarafından ölen ustanın erkek evladına verileceği⁸⁴ şayet erkek evladı yoksa yine bu kişiler tarafından birlik içinde yer alan hak

⁷⁶ BOA, Cevdet Adliye, (C.ADL), Nu. 15-917, 25 Ocak 1840 (20/Za/1255 Hicri).

⁷⁷ KALA, **Osmanlı Esnafı Değerlendirme**, s. 250.

⁷⁸ KALA, İstanbul Esnaf Birlikleri, s. 50, AKGÜNDÜZ, **Gedik**, s. 542.

⁷⁹ BOA, MAD.d., Nu. 9980.

⁸⁰ BOA, MAD.d., Nu. 16196.

⁸¹ BOA, Cevdet Maliye, (C.ML), Nu. 102-4530, 20 Ekim 1827 (29/Ra/1243 Hicri).

⁸² BOA, Cevdet Belediye, (C.BLD), Nu. 121-6033, 26 Eylül 1742 (26/B/1155 Hicri).

⁸³ BOA MAD.d., Nu. 10110.

⁸⁴ BOA, Cevdet Darphane, (C.DRB), Nu. 9-403, 28 Mayıs 1799 (23/Z/1213 Hicri); BOA, C.DRB, Nu. 51-2527, 20 Eylül 1799 (19/R/1214 Hicri).

edene verileceği devlet tarafından da onaylanmış bir nizamdı⁸⁵. Dolayısıyla gedik imtiyazlarını sürdürmek her şeyden önce esnafın evlatlarına mahsustu⁸⁶. Erkek evlat için aranan tek şart ise o meslekte çırak olarak çalışmış olmasıydı⁸⁷. Evladı olmayan esnafın bu imtiyazları marifet-i şer ile müzayede usulü ile satılarak bedelinin mirasçılara geçeceği kabul edilmişti⁸⁸. Gedik sahibinin evladı olmaması durumunda gedik mülazime devredilirken kayıtlardaki eski sahiplerinin isimleri silinerek ilgili esnaf emininin bildirim ile darphane-i amireden arz ile süret verilmesi gerekirdi⁸⁹. Esasen gedik ile ilgili arşiv belgelerinden devletin tasdik ettiği gedikler yanında esnafın kendi arasında yine gedik olarak kullanılan ancak devlete tasdik ettirilmediği için resmîyet kazanmamış gediklerin bulunduğu görülmektedir⁹⁰. Diğer taraftan gediklerin senede bağlanma usulünün öncelikle zaruretten kaynaklandığı daha sonra ise bu durumun yaygınlaştığı anlaşılmaktadır⁹¹.

Esnaflar arasında bir işin icrasının sabit dükkânda icra eden esnafa mahsus olduğu ve bu konuda yaşanan uyuşmazlığın çözümlenmesi ilgili yerin kadısına emredilmiştir. Aşağıda verdiğimiz örnekte uyuşmazlığın daha gediğin inhisarilik anlamını tam olarak kazanmadığı bir dönemde yaşanması oldukça dikkat çekicidir:

Galata'da, ayak berberi denilen bazı şahısların berber dükkânları yanında berberlik yapıp işlerine engel oldukları ve hiçbir tekâlif vermedikleri, ayrıca bazı berberlerin de birbirlerinin çıraklarını ayarttıkları bildirildiğinden, ayak berberlerine berber dükkânlarının yanında çalışmamaları, berberlere de birbirlerinin çıraklarını ayartmamaları hususunda tenbihte bulunulmuştur⁹².

⁸⁵ KAL'A, İstanbul Esnaf Birlikleri, s. 52; BULUŞ, **Gedik**, s. 423.

⁸⁶ Belgelerde erkek evlat ifadesi geçmekle birlikte evlat şeklinde de yoğun bir biçimde kullanılmıştır. Bila veled yani evladı olmaması durumunda mülazıma verileceği ifade edilmiştir. BOA, C.İKTS, Nu. 4-194, 7 Ocak 1801 (21/Ş /1215 Hicri).

⁸⁷ YILDIRIM, **Uyum ve Dönüşüm**, s. 164.

⁸⁸ BOA, C.BLD., Nu. 17-810, 24 Ağustos 1797 (01/Ra/1212 Hicri).

⁸⁹ BOA, Cevdet İktisat, (C.İKTS), Nu. 4-194, 7 Ocak 1801 (21/Ş /1215 Hicri).

⁹⁰ KAL'A, İstanbul Esnaf Birlikleri, s. 69.

⁹¹ BOA, EV.d., Nu. 38603.

⁹² "ehl-i hibreleri ma'rifetiyle bu husûsda olıgeldüğü üzre amel idüp min-ba'd lıgelene

Gedikler başlangıçta kefil gösterilerek verilmekteydi. Özellikle bakkal gedikleri pazarbaşları marifetiyle ortaya çıkabilecek zararları karşılamayı üstlenirlerdi. Daha sonra bu usulün terkedilmesi alacaklıları zarara uğramasına yol açmıştır⁹³.

Gedik hakkının da zamanla bazı çeşitleri ortaya çıkmıştır. Bir kısmı, ser'î hükümlere aykırı olan bu gedikler ilk etapta üç kısma ayrılmıştır:

- a) Müstakar gedikler: Bunlara muttasıl gedik de denilir. Belirli bir gayrimenkulde sahibine tasarruf hakkı doğuran ve sadece bulunduğu yerde icrâ olunabilen gediklerdir⁹⁴. Dolayısıyla bu tür gedikler dükkan, mağaza ve han gibi yerlerde karar hakkı bulunan gediklerdir. Müstekar gediklerin üzerinde bulunduğu akar mülk ya da vakıf olabilir⁹⁵.
- b) Havai gedikler: Bunlara munfasıl gedikler de denir. Belli bir gayrimenkulle ilgisi bulunmayan ve sahibine istediği yerde san'atını icra yetkisi veren gediklerdir. Dolayısıyla havai gedik sahibi her yerde sanat ve ticaretini yapabilme yetkisine sahiptir⁹⁶. Simitçi gediği gibi.
- c) Müstahlas gedikler: Bunlar, binası yanmış gediklere veya esnaf ıstılahı olarak bir yerden başka bir yere nakledilen gediklere denir⁹⁷.

II. Mahmut devrinde yapılan bir başka düzenleme ile de, gedikler, nizamlı ve âdi gedikler şeklinde ikiye ayrılmışlardır: Nizamlı gedikler, II. Mahmud veya Haremeyn vakıflarına bağlanan ve sahiplerinin ellerine yeniden

---

muhâlif ayak berberlerin bunların dükkânları yanında İş işletdirmeyüp oligelene muhâlif birbirlerinin şâgirdlerin ayartmayalar ve bi'l-cümle kadimden oligelene muhâlif i olduğına rızâ-yı erifüm yokdur. Ana göre mukayyed olup emrûme ve kadimden oligelene muhâlif bir ferde iş itdirmeyesin. Memnû' olmayanları yazup arzuleyesin." http://www.devletarsivleri.gov.tr/assets/content/Yayinlar/osmanli-arsivi-yayinlar/82_NOLU%20M%C3%9CH%C4%B0MME.pdf madde 154.

⁹³ BOA, C.BLD., Nu. 123-6124, 2 Mart 1802 (27/L /1216 Hicri) .

⁹⁴ AKGÜNDÜZ, **Gedik**, s. 542.

⁹⁵ BERKİ, **Uymayan Müesseseler**, s. 1160; ERGİN, **Umûr-ı Belediye**, s. 641.

⁹⁶ KÜTÜKOĞLU, **Osmanlı Devleti**, s. 611; AKGÜNDÜZ, **Gedik**, s. 542.

⁹⁷ AKGÜNDÜZ, **Gedik**, s. 542

sened verilen vakıf gediklere denir⁹⁸. Mazbut vakıflarda hizmetkârların maaşı vakfedenler tarafından belirlendiği için zamanla bu miktarlar yetmez hale gelince çözüm olarak gedik ihdası yoluna gidilmiştir. Bazı mülk gedikler vakfa dönüştürülmüş, tebdilen senet verilerek müeccele ve muaccele karşılığında sahiplerine bırakılmıştır. Bu gediklerin daha öncekilerden farkı ise çocuğu olmadan vefat edenlerin gedikleri intikal etmediği halde bunların intikal edebilmesi olmuştur⁹⁹. Adî gedikler ise, bunların dışında kalan ve bu özellikleri taşımayan gediklere ad olarak verilmiştir¹⁰⁰.

B. Gedik Hakkı Sahibi İle Taşınmaz Sahibi Arasındaki Hukuki İlişki

Loncadan söz konusu çalışma ruhsatını alan kişi bir arsa veya dükkan sahibi ile anlaşarak uzun süreli bir kira akdi yapardı. Normal kira akdinden farklı hukuki özelliklere sahip olan bu akitle gedik, sahibi ölünce çocuklarına intikal edebiliyordu. Gedik hakkı sahibinin bu imtiyazı yaşamı boyunca devam ettiği gibi öldüğünde varislerine de geçebilen özelliğiyle eski hukukumuzdaki benzeri tasarruf haklarının intikalini örneklemektedir¹⁰¹.

Bu kiralama işleminin normal kira akdinden ayrılan bazı önemli özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Normal kira akdinde taşınmazın sahibi kiracısını serbest irade ile seçme hakkına sahiptir. gedikte ise kiralayanın böyle bir seçim hakkı bulunmamaktadır.
2. Normal kira akdi belirli sürelerle yapılır. Gedikte ise uzun süreli bir kiralama söz konusudur.

⁹⁸ AKGÜNDÜZ, *Gedik*, s. 542

⁹⁹ BERKİ, *Uymayan Müesseseler*, s. 1160.

¹⁰⁰ AKGÜNDÜZ, *Gedik*, s. 542

¹⁰¹ <http://www.devletarsivleri.gov.tr/assets/content/Yayinlar/osmanli-arsivi-yayinlar/85%20NOLUM, madde 168.>

3. Kiracı taşınmazın sahibine icareteynli vakıflarda olduğu gibi biri peşin diğeri yıllık olmak üzere çift kira ödemesi yapar¹⁰². Ancak bu bedel bir kez belirlendiğinde sonradan değiştirilmesi mümkün değildir.
4. Normal kira akdinde kiracının ölümü kira ilişkisini sona erdiren bir sebeptir. Gedikte ise kiracının ölümü ile taşınmaz sahibine dönmez, kiracının varislerine intikal eder.
5. Kiracının gediği borca batık hale getirmesi¹⁰³ durumunda gedikten ihraç edilir, alet ve edevatı satılıp, yerleri kefaletle ehline verilirdi. Benzer şekilde gedik kurallarına uymayan esnafın gediğinin kaldırılması mümkündü¹⁰⁴. Örneğin yasak olmasına rağmen Gedikli zindancı Şükrü'nün koltuk halkası yaptığı anlaşıldığından gediğinin refi ile büyük oğlu İbrahim'e tevcihi uygun görülmüştür¹⁰⁵. Gediği terk eden esnaf da gedik üzerindeki haklarını yitirirdi¹⁰⁶. Mahlul ya da terkedilen vakıf gediklerinin vakfa geri döneceği için esnaf tarafından el koyma teşebbüsleri yasaklanmıştır¹⁰⁷. Yeni tevcih yapılacak kişiye yasaklara riayet etmesi, şirket haline getirmemesi gibi şartlar ileri sürülerek berat verilirdi¹⁰⁸. Aynı zamanda gedik, doğal olarak ferağ da edilebilirdi¹⁰⁹. Ferağ muamelesinde zamanla uyulması zorunlu birtakım şartlar oluşturulmuştur¹¹⁰. Bunlardan en önemlisi gediğin ferağının ilgili esnaf ustası, yiğitbaşı, kethüdarları hu-

¹⁰² Haydar KAZGAN, "Gedikler", **Yakın Tarihimizin İktisadi Panoraması**, Ankara, TTK Yay, 2011, s. 75.

¹⁰³ BOA, C.ML., Nu. 605-24972, 30 Mayıs 1764 (29/Za/1177 Hicri).

¹⁰⁴ BOA, C.BLD., Nu.47-2305, 9 Ağustos 1792 (20/Z /1206 Hicri).

¹⁰⁵ BOA, C.DRB., Nu. 33-1649, 1 Nisan 1810 (25/S /1225 Hicri).

¹⁰⁶ BOA, MAD.d., Nu. 9926.

¹⁰⁷ BOA, Hattı Hümayun, (İE.HAT)., Nu. 5-493, 30 Eylül 1788 (29/Z /1202 Hicri) .

¹⁰⁸ BOA, C.BLD., Nu. 68-3398, 9 Mart 1792 (15/B /1206 Hicri) .

¹⁰⁹ Gediğin esnaf tarafından kendi isteğiyle ferağ edilmesi durumunda bu işlem de yiğitbaşı ve kethüda huzurunda gerçekleştirilirdi. BOA, C.BLD., Nu. 89-4440, 30 Eylül 1769 (29/ Ca/1183 Hicri); ferağ işlemi gerçekleştirildikten sonra yeni sahibine tevcihin yapıldığına dair suret verilmekteydi. BOA, C.DRB., Nu. 41-2035, 19 Ocak 1775 (17/Za/1188 Hicri).

¹¹⁰ BOA, C.BLD., Nu. 141-7037, 9 Eylül 1784 (23/L /1198 Hicri).

zuruyla mahkemede yapılmasıydı¹¹¹. Bu şekil şartı sonraki hak iddialarını önleyerek, ispatta kolaylık sağlamaktaydı¹¹². Ferağ yerine zaman zaman satım ifadesinin kullanılması ferağın belirli bir bedel mukabilinde gerçekleştiğini göstermektedir¹¹³.

6. Normal kira akdinde kiracının söz konusu taşınmazı bir başkasına kiralaması mümkündür. Gedik sahibinin de bu yetkisi olmakla birlikte özellikle vakıf gediklerinde belirli bir dönemden sonra müteveli izni olmaksızın gediğin bir başkasına kiraya verilmesi veya gedik namıyla satılması yasaklanmıştır¹¹⁴.
7. Gediğin mevcut dükkândan başka bir yere nakli, esnafın huzurunda mahkeme siciline kaydedilerek yapılabilir¹¹⁵.

Yukarıda ifade ettiğimiz üzere esnaf nizamlarıyla belirlenen gedik hukuku çerçevesinde esnafa tanınan haklar ve buna ilişkin düzenlemeler doğal olarak mülk sahiplerini de bağlamış oluyordu. Nitekim mülk sahipleri hukuken kiracısını seçme veya kiraya vermeme gibi hakları bulunurken esnaf birliklerinin boşalan dükkânın kimlere ve nasıl kiraya verileceğine dair esnaf nizamlarıyla bu hakları ortadan kaldırılmış veya sınırlandırılmıştı. Şüphesiz bu durum bir çelişkiydi ve zaman zaman mahkemelere intikal eden anlaşmazlıklara yol açıyordu. Devlet bu duruma gedik hakkının esaslarının yeniden belirlenmesiyle son vermeliydi. Nihayet esnaf lehine getirilen düzenlemelerle bu çelişkiye son verildi. Zaten gedik

¹¹¹ BOA, C.BLD, Nu. 80- 3996, 22 Eylül 1836 (10/C /1252 Hicri).

¹¹² BERKİ, **Uymayan Müesseseler**, s. 1161.

¹¹³ BOA, C.BLD, Nu. 72-3558, 21 Temmuz 1811 (29/C /1226 Hicri); “ Ferağ zaman zaman gayrimenkullerin hibe, temlik ve satımı anlamında da geçmekle birlikte hibe, temlik ve satımda mülk olan menkul veya gayrimenkul malın aynı üzerindeki mülkiyet hakkının bir başkasına devri, ferağda ise çıplak mülkiyeti bir başkasına ait olan belirli gayrimenkuller üzerindeki tasarruf hakkının (menfaat mülkiyeti) nakledilmesi söz konusu olduğundan aralarında fark vardır”. Bkz. Ali BARDAKOĞLU, “Ferağ”, **TDVİA**, C. 12, 1995, s. 351.

¹¹⁴ BOA, C.EV, Nu. 128-6368, 14 Mart 1782 (29/Ra/1196 Hicri).

¹¹⁵ BOA, C.BLD, Nu. 32-1572, 20 Nisan 1831 (08/Za/1246 Hicri) ; ERGİN, s. 642; BERKİ, **Uymayan Müesseseler**, s. 1159.

sükna ve icareteyn usulünün genel esasları üzerine inşa edilmişti. Ancak gedik hukuku zamanla bu usüllerle de çelişen farklı özellikler kazandı¹¹⁶.

Dolayısıyla esnaf gediğindeki kira işlemi fasid kira'dır. Normal kira akidlerinden farklı özellikler taşımaktadır. Gedikler dükkân mağaza gibi mülklerin ve hatta işyerlerinde bulunan bazı evleri sadece kendilerinin kiralama hakkına sahip olduğunu iddia etmişlerdir. Zamanla mülk sahipleri kiracılarını seçme hakkını tamamen yitirdiler. Esnaf kendi isteği ile terk etmediği sürece mülkün bir başkasına kiraya verilmesi de mümkün değildi¹¹⁷. Diğer taraftan normalde mülk sahibinin taşınmazın değerinin artmasından yararlanması gerekirken bu artışlardan mülklerin kiracısı olan gedik sahipleri yararlanmışlardır. Zira kira sözleşmesi bir kere imzalandı mı mülk sahibinin artık bir değişiklik istemeye hakkı da yoktu. Başlangıçta ne kira belirlenmişse tarafların rızası olmadıkça eksiltip azaltılması mümkün değildi. Gedik nizamı bunu öngörüyordu. Ancak bu durum mülk sahiplerinin zararınaydı ve esasen tasarruf hukukunun esaslarına da aykırıydı¹¹⁸. Ayrıca ifade ettiğimiz üzere gedik sistemi kiracının söz konusu taşınmazı ömür boyunca kullanmasına imkân tanırken öldükten sonra da ilk kira sözleşmesinde yazılı şartlar çerçevesinde kiracılık haklarının varislerine devrini mümkün kılmaktaydı¹¹⁹.

C. Gediklerin Ortadan Kalkması

Osmanlı Devleti on sekizinci yüzyıl sonu on dokuzuncu yüzyıl başlarında yeni gedik ihdas edilmeli mi ya da ilga mı edilmeli konusunda bir tereddüt yaşamıştır. Bunda gediğin kendi yapısından kaynaklanan aksaklıklar ve Osmanlı Devleti'nin sanayi devrimiyle birlikte batının gerisinde kalmaya başlaması etkili olmuştur.

¹¹⁶ KAL'A, İstanbul Esnaf Birlikleri, s. 55.

¹¹⁷ BOA, MAD.d., Nu. 9926.

¹¹⁸ BERKİ, *Uymayan Müesseseler*, s. 1162; ÖZTÜRK, s. 266.

¹¹⁹ KAZGAN, *Gedikler*, s. 77; Hanefilere göre normal kira akdinin taraflardan birisinin ölümüyle sona ermesi gerekir. Şafi, Hanbeli ve Malikiler ise kira akdinin ölümle sona ermeyeceğini kabul ederler. Mustafa AVCI, *Türk Hukuk Tarihi*, Konya, Mimoza, 2013, s. 463.

Gedik ile ilgili önemli araştırmalar yapan Kazgan, gediğin bozulması sebeplerini özetle şu şekilde aktarmaktadır.

1. Osmanlı imalat sanayisinin Avrupa sanayi devriminin henüz başlangıç emareleri gösterdiği bir devirde dahi rekabet gücünü yitirmiş olması. Zira iç üretim yapısının zayıflamasıyla eskiden içerde imal edilen birçok malın Avrupa'dan ithal edilmesi gelir kaybına sebep olmuştur.
2. Avrupa'da matbaacılığın yaygınlaşması ile eğitim seviyesinin yükselmesi buna karşılık Osmanlı devletinde matbaanın aynı etkiyi gösterememesi ve bunun üretim sanayisine de olumsuz yansımaları olmuştur.
3. Gedik esnafının mali durumunun bozulması, paranın ayarının sürekli düşürülmesi,
4. Avrupa mallarıyla rekabet edemez hale gelmeleri
5. Yeniçerilerin rızklarını esnaftan çıkarma çaresizlikleri
6. Gerek deniz gerekse karayolları taşımacılığının yetersiz olması¹²⁰.

Osmanlı imalat sanayinin batıyla rekabet gücünün olmayışının ötesinde gedik uygulamasının kendi içinde zamanla piyasayı bozan ve bazı kesimlerin mağduriyetine yol açan zararları görülmüştü. Ürünler üzerindeki enflasyonist etkisi ilk kez III. Selim zamanında fark edilen gedik kurumuna özellikle esnaf kesimindeki tekelci yapısı ve mülk sahiplerinin haklarına tecavüz eden özellikleri göz önünde bulundurularak bazı sınırlamalar getirilmiştir. Gediğin mülk ile mirasında yaşanan sıkıntılar nedeniyle yalnızca alet ve edevatın mirasa dahil olacağı kabul edilmiştir. II. Mahmut döneminde ise tüm gedikler vakıflar çatısı altında toplanarak gediklere belirli bir nizam verme çabaları sürmüştür. Diğer taraftan modern ürünlerin üretimi için yeni gedikler ihdas edilmeye devam edilmiştir¹²¹. Ancak vakıf gelirlerini artıracığı düşünüldüğü için meydana

¹²⁰ KAZGAN, "Gedikler", s. 72-74.

¹²¹ Miyase KOYUNCU KAYA, "The Dilemma Of The Ottoman State: Establishing New

getirilen yeni dükkân gedikleri, eski inhisar ve imtiyaz sahiplerini rahatsız etmiştir¹²².

Nihayet Tanzimatla birlikte artık önemini yitirmeye başlamış olan gedik ve inhisar usulleri kaldırılarak ticaret ve sanayinin serbestliği usulüne geçilmiştir. Osmanlı hukukunda istisnai olarak meşruiyeti kabul edilen gedik usulü, ticarete inhisar usulünün 1853 yılında kaldırılmasıyla imtiyaz ve ruhsat manasını kaybetmiş ve tekrar eski anlamıyla tasarruf hakkı olarak kabul edilmiştir. 1861 tarihli Gedik Nizamnamesi ile de gedik hakkı bazı sınırlamalara tabi tutulmuştur¹²³. Nizamname ile inhisar usulünün terkedilerek lağv edildiği duyurulmuştur¹²⁴. Bu nizamname, 1859 tarihli mülk gediklerle ilgili olan, yeni gedik kurulmasını yasaklayan bir irade-i seniyeeye dayanıyordu. Nizamnamede ise kısmen mülk kısmen vakıf olan gediklerin istenildiği zaman mülk kısmının vakfa çevrilmesini yasaklıyordu. İrade-i seniyenin ilanından önceki gedikler geçerli olmakla birlikte bu tarihten itibaren mahkemeler ve evkaf nezareti yeni gedikler tescil etmeyecekti¹²⁵. Söz konusu nizamnamede:

“Gedik ta’bir olunan şey aksâm-ı adîdiye münkasım ve her biri bir tarafa merbut u âid olarak bunlardan bazıları inhisarlı ve bazıları hevâi olup buldukları idarenin pek de yolunda ve taht-ı râbıta ve hakkaniyette olmadığı gibi aid olduğuvakıflarınca dahi temettuatı pek cüz’i şey olduğundan ve serbesti-i ticaret icabınca inhisarın lağvı ve sâirlerinin dahi ta’dili lâzımeden olub ancak lâğv-i inhisarda gedik bulunduğu kıymet muhafaza edilmemiş olacağından ve külliyyen lağvı suretinde dahi gedik tâbiriyle halkın bir hayli para vererek almış oldukları itibar sâkit bu sebeple bir hayli zararı mü’eddi ve bilâhare bazı mertebe müsted’ayât u sudâ u dâi olacağından patent usulünün icrâsında derununde

Gediks Or Abolishing Them”, **Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 8/5, Spring, 2013, s. 441 vd.

¹²² M. Çağatay ULUÇAY, “İstanbul Saraçhanesi Ve Saraçlarına Dair Bir Araştırma”, **İÜEF Tarih Dergisi**, Sy. 3, İstanbul, 1953, s. 147 vd.

¹²³ KAZGAN, **Gedikler**, s. 80; KÜTÜKOĞLU, **Osmanlı Devleti**, s. 612.

¹²⁴ ERGİN, **Umûr-ı Belediyeye**, s. 644.

¹²⁵ KAZGAN, **Gedikler**, s. 80.

inhisarlı veyahut hevâ'i gedik bulunan dükkânlardan sütlüs veya nısfı resm alınmak gibi imtiyazlı gediklerinin muhafaza-i kıymetlerine bir hal ve çare bulunmasına lüzumuna mebni bunun bi'l etraf mülâhazası.... fimâ-bâ'd gerek Maliye ve Evkaf hazineleri ve Darbhâne ve Mekteb-i Tıbbiye taraflarından ve gerekse müstesnâ vakıflar canibinden müceddeden gedik i' tâ olunmamak ve hevâ'i gedikler mahlûlâtı satılmamak üzere iktizasının ifâsına..."¹²⁶.

İrade ve nizamnamenin temel amacı tekellikten arınmış serbest ekonomi sistemini hâkim kılmaktı. Ancak Avrupalı devletlerle imzalanan ticaret antlaşmaları bu düzenlemeleri zaten gerekli kılıyordu. Zira 1838 yılında Balta Limanı Muâhede'sindeki her türlü ticaret ibaresi durumu daha da içinden çıkılmaz hale getirmişti¹²⁷. Diğer taraftan 1839 Tanzimat fermanı ve sonrasında ilan edilen ıslahat fermanıyla da tüm yabancılara ve Osmanlı tebaasına her türlü ekonomik faaliyet özgürlüğü verilmişti. Yeniçerilerin desteğiyle bir süre daha verilen direnme mücadelesi de işe yaramadı. Gedik dışarıdan gelen rekabete daha fazla dayanamadı¹²⁸. Oluşan boşluğun giderilmesi ve yeni bir düzen inşası amacıyla Tanzimat kadroları tarafından yarı resmi mahiyette bir teşkilat olan İslah-ı Sanayi Komisyonu'nun kurulması kararlaştırıldı¹²⁹. 1913 yılında gediklerin ilgasına ilişkin kanun-u muvakkat ile gedik hakları tamamen tasfiye edildi. 1924'te ise esnaf birlikleri resmen tarihe karıştı¹³⁰.

¹²⁶ ERGİN, **Umûr-ı Belediye**, s. 644.

¹²⁷ KÜTÜKOĞLU, **Osmanlı Devleti**, s. 612.

¹²⁸ Buna karşılık ekmekçi, berber, Türk hamamı gibi küçük ticaretlerle uğraşan gedikler yabancı rekabetinden zarar görmemişti hatta eskisinden bile daha fazla kazanıyordu. KAZGAN, **Gedikler**, s. 80 vd.

¹²⁹ Rıfat ÖNSOY, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayi ve Sanayileşme Politikası**, Ankara, Türkiye İş Bankası Yay, 1988, s. 95.

¹³⁰ Ahmet TABAKOĞLU, **Türk İktisat Tarihi**, İstanbul, Dergah Yayınları, 1994, s. 299; Ahmet TABAKOĞLU, "Türkiye' de İş Ahlakı Geleneği", **İşletmelerde İş Etiği**, İstanbul, İTO Yay, s. 264.